

PTT-resultaten december 1998

In samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek werd in de winter 1998/99 voor 21-ste maal het Punt Transect Tellingen-project (PTT) georganiseerd. Gelijk aan het voorgaande seizoen werd er alleen in december geteld. Het aantal getelde routes was met ruim 400 een evenaring van het record aantal routes in 1984. Hieronder volgt een eerste overzicht van wat er op die routes gezien werd en een vergelijking met de telling in december 1997. Verder wordt het voorkomen van de Geelgors als overwinteraar uitgewerkt.

Figuur 1. Verdeling van PTT-routes in Nederland in december 1998 ($n = 418$). Weergegeven is het aantal routes per atlasblok van 5x5 kilometer.

Record aantal routes geteld

In december 1998 werden verspreid over het land in totaal 418 PTT-routes geteld (figuur 1). Hiermee werd het record uit december 1984 geëvenaard. Bovendien was het pas de vijfde maal in 64 PTT-tellingen in 1978-98 (augustus, november, december en februari-tellingen) dat er op meer dan 400 routes tellers actief waren. Er was één teller die maar liefst acht routes voor zijn rekening nam (N. Buiten). Gedurende de telperiode, die loopt van 15 december tot en met 1 januari, telde hij dus om de dag een route. Eén vogelwerkgroep (VWG Nederweert) en zeven tellers (A.P. Bal, P.Y. Bergkamp, P.J. de Boer, C.J. Capello, J. Faber, H. Sierdsema en H. Swinkels) waren goed voor ieder vier routes.

Vrij zachte winter

Gemeten over de maanden november tot en met maart was de winter 1998/99 vrij zacht. De maand voorafgaand aan de telling, van half november tot half december, was het

wel relatief koud met op 17 dagen vorst. Op vijf dagen bleef de temperatuur zelfs de gehele dag beneden nul. Dergelijke ijsdagen komen in november zelden voor. In de eerste week van december sneeuwde het bovendien regelmatig met rond 5 en 6 december in het oosten c. 5 centimeter sneeuw en in Zuidoost-Drenthe zelfs plaatselijk 15 cm. Gedurende de telperiode van 15 december tot en met 1 januari zakte de temperatuur slechts op twee nachten tot onder het vriespunt. De telomstandigheden waren in de laatste weken van december over het algemeen wisselvallig met regelmatig regen en relatief hoge temperaturen.

Ruim 1 miljoen vogels

In totaal werden in december 1998 bijna 1,2 miljoen vogels geteld, verdeeld over 175 soorten. Net als tijdens de telling in december 1996 waren watervogels erg talrijk. Kolgans (168.000) en Smient (129.000) zorgden samen al voor een kwart van alle getelde vogels. Andere talrijke watervogels waren Wilde Eend (79.000), Kokmeeuw (70.000), Brandgans (70.000), Meerkoet (50.000) en Stormmeeuw (47.000). De talrijkste terrestrische soorten waren: Spreeuw (89.000), Houtduif (59.000) en Kauw (35.000). De soort die op de meeste routes werd waargenomen is de Zwarte Kraai. Op maar zeven van de 418 routes kwam deze soort niet op het telformulier voor. Andere algemene soorten waren Merel, Koolmees, Buizerd, Ekster, Kauw, Houtduif, Vink, Pimpelmees en Spreeuw. Dit rijtje soorten staat vrijwel jaarlijks bovenin de lijst met hoogste presentie (deel van de routes waarop een soort is waargenomen). Uiteraard werden opnieuw verschillende bijzondere soorten gezien. Ditmaal waren de krenten uit de pap onder andere Kuifaalscholver, Kleine Zilverreiger, Roodhalsgans, Ring-

snaveleend, Kraanvogel, Pontische Meeuw, Geelpootmeeuw, Visdief (alle met één exemplaar), Dwerggans en IJsgors (beide 2), Pestvogel (3) en Kuifleeuwerik (13 op één route). Erg kleurrijk was ook de waarneming van twee Geelvluggelara's.

Vergelijking december 1997 en 1998

Van de 418 getelde PTT-routes in december 1998 werden er 358 ook al in december 1997 geteld. Het overzicht dat wordt gegeven in tabel 1 is gebaseerd op de routes die gedurende beide tellingen zijn onderzocht. In de tabel zijn bovendien alleen de 84 soorten opgenomen waarvan na een evaluatie van het PTT-project is gebleken dat met PTT-tellingen betrouwbare uitspraken gedaan kunnen worden over de aantalsontwikkeling. Van enkele soorten was het aantal waargenomen *exemplaren* relatief laag bijvoorbeeld: Kruisbek (-94%), Waterpieper (-62%) en Raaf (-61%). Ook de aantallen van Sijs, Bonte Kraai en Sneeuwgorz waren ongeveer gehalveerd. Wanneer een vergelijking wordt gemaakt in *presentie* tussen 1997 en 1998 valt op dat opnieuw Kruisbek (-62%) en Raaf (-44%) laag scoorden. Van Zwarte Mees, Watersnip, Witgatje en Scholekster was de presentie ongeveer een kwart lager dan in 1997. Soorten die het in december 1998 juist relatief goed deden waren o.a. IJsvogel (van 2 naar 10 ex.), Kramsvogel (+185%), Koperwiek (+158%) en Goudplevier (+146%). Ook Witte Kwikstaart, Houtsnip, Scholekster en Grote Mantelmeeuw waren op de 358 routes meer dan verdubbeld. De meeste van deze soorten werden ook op veel meer routes gezien: IJsvogel (+400%), Houtsnip (verdubbeling), Koperwiek, Goudplevier en Witte Kwikstaart (alle ongeveer +75%). Ook Grote Gele Kwik (+117%) en Kievit (+75%) werden door veel meer waarnemers gezien.

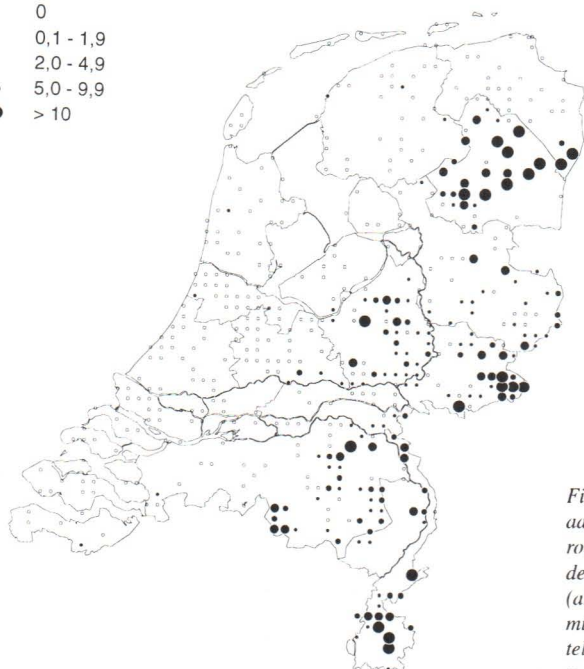
De Geelgors in de jaren tachtig en negentig

Vanwege de sterke afname van het aantal broedende Geelgorzen in Nederland deze eeuw komt de soort voor op de Rode Lijst van Bedreigde en Kwetsbare soorten. Nederlandse broedvogels zijn overwegend standvogels, slechts een gering deel van de populatie trekt weg naar België en Noord-Frankrijk. In de winter krijgen

Tabel 1. Vergelijking tussen december 1997 en december 1998 op basis van 358 routes die in beide jaren zijn geteld. Weergegeven is het totaal aantal exemplaren en het aantal routes waarop de soort is vastgesteld. Het verschil tussen beide jaren is aangegeven in vet. De laatste kolom geeft de lange termijn trend over 1980-98 weer; + staat voor significante toename, ++ voor sign. toename met index meer dan verdubbeld; 0 voor stabiel; F voor fluctuerend; - voor sign. afname; — voor sign. afname met halvering van index en ? trend onduidelijk.

Soort	97	exx 98	%	route 97	98	%trend	Soort	97	exx 98	%	route 97	98	%trend
Dodaars	156	182	17	49	55	12 -	Winterkoning	1242	1293	4	292	283	-3 +
Fuut	5392	5531	3	163	171	5 ++	Heggemus	487	471	-3	137	142	4 +
Aalscholver	2602	2338	-10	180	212	18 ++	Roodborst	1101	1053	-4	262	261	0 +
Blauwe Reiger	1389	1606	16	266	293	10 0	Merel	5120	5564	9	340	348	2 +
Knobbelzwaan	3771	4004	6	188	183	-3 ++	Kramsvogel	7213	20576	185	139	221	59 F
Nijlgans	1278	1366	7	124	150	21 ++	Zanglijster	58	88	52	34	45	32 F
Wilde Eend	47827	70159	47	307	306	0 -	Kopewiek	1138	2931	158	85	151	78 F
Blauwe Kiekendief	86	93	8	54	65	20 -	Grote Lijster	207	184	-11	72	83	15 0
Havik	68	80	18	56	62	11 ++	Goudhaantje	1318	1088	-17	144	146	1 -
Sperwer	202	202	0	145	148	2 0	Vuurgoudhaantje	17	22	29	10	13	30 F
Buizerd	2570	2424	-6	339	330	-3 ++	Staartmees	1804	1494	-17	176	152	-14 +
Ruigpootbuizerd	19	16	-16	15	15	0 F	Glanskop	201	296	47	60	58	-3 0
Torenvalk	533	703	32	220	245	11 F	Matkop	288	279	-3	100	93	-7 -
Smelleken	8	12	50	8	12	50 F	Kuifmees	381	492	29	79	80	1 0
Patrijs	318	297	-7	32	37	16 ?	Zwarte Mees	156	129	-17	47	34	-28 -
Fazant	1053	851	-19	168	155	-8 -	Pimpelmees	3267	3205	-2	309	310	0 -
Waterhoen	2399	2393	0	169	184	9 F	Koolmees	6057	6220	3	338	341	1 -
Meerkoet	33538	43678	30	247	262	6 -	Boomklever	397	532	34	96	99	3 +
Scholekster	12052	25495	112	64	49	-23 F	Boomkruiper	560	653	17	159	163	3 +
Goudplevier	3008	7401	146	16	28	75 F	Klaapekster	18	22	22	13	15	15 F
Kievit	6893	11843	72	64	112	75 F	Vlaamse Gaai	1600	1619	1	271	271	0 +
Watersnip	30	26	-13	15	11	-27 F	Ekster	4170	4085	-2	323	318	-2 —
Houtsnip	6	13	117	5	10	100 F	Kauw	29220	29990	3	322	326	1 0
Wulp	9586	10739	12	94	82	-13 F	Roek	13726	13540	-1	156	136	-13 0
Witgatje	17	12	-29	11	8	-27 F	Zwarte Kraai	18507	18049	-2	354	354	0 0
Kokmeeuw	52228	61928	19	311	301	-3 —	Bonte Kraai	182	95	-48	17	15	-12 —
Stormmeeuw	30353	41838	38	234	241	3 F	Raaf	100	39	-61	16	9	-44 ++
Kleine Mantelmeeuw	243	190	-22	27	27	0 ++	Spreeuw	64608	75886	17	314	319	2 F
Zilvermeeuw	14371	14913	4	230	228	-1 -	Huisemus	4719	4751	1	248	241	-3 -
Grote Mantelmeeuw	416	833	100	86	92	7 —	Ringmus	2718	2372	-13	152	143	-6 0
Holenduif	3549	5182	46	184	214	16 ++	Vink	8841	9462	7	317	316	0 +
Houtduif	33084	51146	55	324	318	-2 F	Keep	535	417	-22	61	53	-13 F
Turkse Tortel	2200	2020	-8	184	204	11 0	Groenling	1001	822	-18	123	130	6 ++
Ijsvogel	2	10	400	2	10	400 ++	Putter	1302	1032	-21	100	97	-3 ++
Groene Specht	59	81	37	40	54	35 +	Sijs	7277	3504	-52	180	161	-11 F
Zwarte Specht	62	72	16	45	46	2 0	Kneu	146	101	-31	24	23	-4 —
Grote Bonte Specht	770	845	10	212	211	0 +	Frater	215	290	35	8	11	38 —
Veldleeuwerik	2231	1983	-11	110	115	5 ++	Kruisbek	469	26	-94	29	11	-62 F
Graspieper	1229	944	-23	140	143	2 F	Goudvink	234	233	0	81	73	-10 0
Waterpieper	200	75	-62	16	16	0 ++	Sneeuwgorst	245	147	-40	8	10	25 F
Grote Gele Kwikstaart	9	15	67	6	13	117 F	Geelgorst	1002	715	-29	62	63	2 ++
Witte Kwikstaart	40	91	128	20	35	75 F	Rietgorst	130	218	68	38	55	45 F

- 0
- 0,1 - 1,9
- 2,0 - 4,9
- 5,0 - 9,9
- > 10

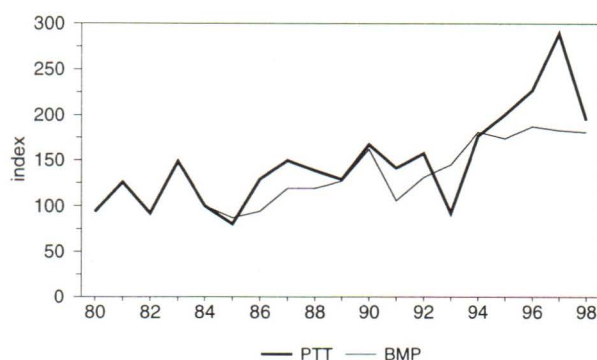

Figuur 2. Gemiddeld aantal Geelgorzen per route en atlasblok in december 1980-98 (alleen atlasblokken waar minimaal vier PTT-tellingen zijn uitgevoerd, n = 493).

de Nederlandse vogels enige aanvulling van de veel grotere populaties uit Noord-Europa. In de winter worden de meeste Geelgorzen gezien op PTT-routes in Drenthe, Westerwolde (Gr), de omgeving van Winterswijk en in het zuiden van Limburg (figuur 2). In de rest van Oost-Nederland zijn de aantallen over het algemeen lager of ontbreekt de soort. Waarnemingen in Groningen (excl. Westerwolde), Friesland, Flevoland, Noord- & Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland en de westelijke helft van Noord-Brabant zijn buitengewoon schaars. Tijdens de PTT-tellingen in december 1980-98 werden op drie routes meer dan 100 exemplaren geteld: Witteveen (Drenthe, een groep van 152 vogels op één telpunt in december 1997), Staverden - Speulderveld (Gelderland, in totaal 150 ex. op twee telpunten in december 1996) en Martens Plek - Lentsche Heide (Drenthe, in totaal 119 ex. op drie telpunten in december 1995).

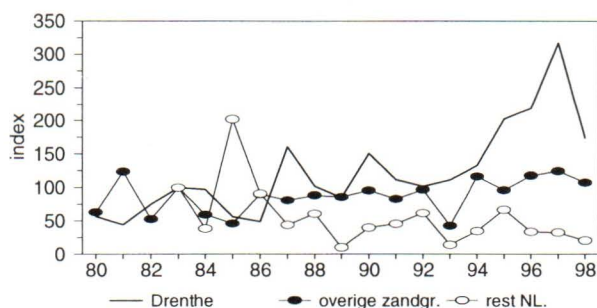

Geelgors (Elwin van der Kolk)

Figuur 3. PTT-index (december 1980-98) en BMP-index (1984-98) van Geelgors in Nederland (1984 = 100).

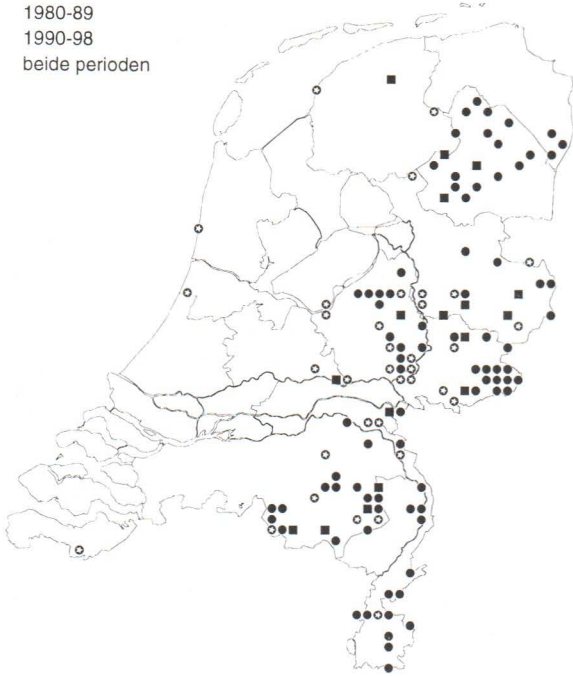
De landelijke PTT-index van de Geelgors laat tot 1993 schommelende aantallen zien, maar neemt daarna sterk toe (figuur 3). Recent lijkt deze ontwikkeling op z'n minst tot staan gebracht, met een opvallende dip in 1998. Zoals te verwachten bij een soort die hoofdzakelijk standvogel is gaat een toename in de winter gepaard met een toename van het aantal broedvogels. Figuur 3 laat zien dat de index van het Broedvogel Monitoring Project (BMP) in 1984-98 eveneens gestegen is. Zowel voor het PTT als BMP gaat het om een significant positieve trend.

Figuur 4. PTT-index van de Geelgors in Drenthe (dikke lijn, december 1980-98), op zandgrond buiten Drenthe ('overige zandgrond', zwarte stip, 1980-98) en in de rest van Nederland (cirkel, 1983-98) (1983 = 100).

De recente opleving van het aantal Geelgorzen in de winter heeft zich niet in het gehele land voorgedaan maar beperkt zich geheel tot Drenthe (figuur 4). Op de hogere zandgronden buiten Drenthe (Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg) is de winterpopulatie vrijwel stabiel, terwijl in de rest van Nederland -waarbij vooral de duinstreek en het rivierengebied (incl. IJsseldal) van belang zijn- het

- 1980-89
- 1990-98
- beide perioden

Figuur 5. Verandering in de verspreiding van de Geelgors per atlasblok van 5x5 kilometer. Weergegeven is of de soort alleen in december 1980-89 (cirkel met ster), alleen in december 1990-98 (vierkant) of in beide perioden (stip) is waargenomen. De figuur is gebaseerd op 425 routes in 357 atlasblokken die in beide perioden minimaal één maal geteld zijn.

aantal Geelgorzen zelfs significant is afgenomen (figuur 4). De verschillende ontwikkelingen in de drie regio's komen ook tot uitdrukking in de verspreiding van de soort (figuur 5). Geelgorzen worden tegenwoordig tijdens PTT-tellingen eigenlijk uitsluitend nog op de hogere zandgronden in het oosten van het land waargenomen. In 1980-89 werden ze ook nog gezien op routes in Zeeuws-Vlaanderen, de duinstreek en het westen van Friesland, waar het waarnemen van Geelgors tegenwoordig een bijzonderheid te noemen is. Hetzelfde geldt voor de westrand van het kerngebied van de soort, in Oost-Friesland, Noordwest-Overijssel, West-Gelderland en Zuidoost-Utrecht. Over het geheel genomen daalde de presentie van Geelgorzen op PTT routes van 30% (op 425 routes) in de jaren tachtig, tot 25% in de jaren negentig. Slechts lokaal in het oosten van het land wordt de soort op plaatsen waar-

genomen waar hij in 1980-89 niet voorkwam.

De inkrimping van de verspreiding van de Geelgors als broedvogel in oostelijke richting is al in de eerste helft van deze eeuw begonnen. Uit een vergelijking van de verspreiding van de Geelgors als broedvogel in 1973-77 met de eerste jaren van het Atlasproject (1998-99) blijkt dat de soort de afgelopen 25 jaar is verdwenen uit o.a. de duinstreek, Zeeland en grote delen van oostelijk Noord-Brabant, Utrecht en het rivierengebied. Hierbij zijn de overeenkomsten met figuur 5 treffend. Bij de Geelgors spelen dus twee factoren op populatieniveau door elkaar: inkrimping van het verspreidingsgebied in oostelijke richting gedurende een groot deel van deze eeuw en recent een aantalstename in Drenthe. Waardoor de areaalafname wordt veroorzaakt is niet goed bekend. Eén van

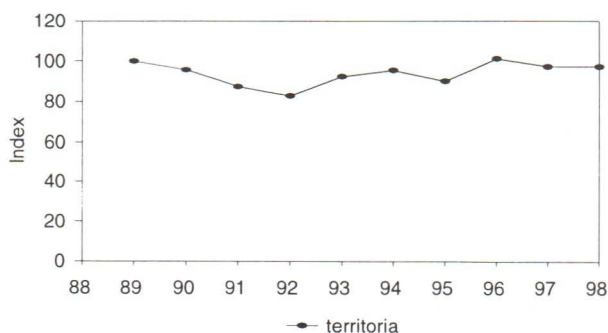
de oorzaken die wordt genoemd is het toegenomen gebruik van bestrijdingsmiddelen wat heeft geleid tot een verminderde beschikbaarheid van insecten (voedsel in de broedtijd). Een andere veel genoemde oorzaak is de afname van geschikt biotoop in de vorm van kleine landschapselementen zoals houtwallen, ruige bermen, overhoekjes en esranden met braam. Waarschijnlijk speelt ook de beschikbaarheid van voedsel in het winterhalfjaar een belangrijke rol. Door een omschakeling van het maag en darmkanaal kunnen Geelgorzen, die 's zomers voor een belangrijk deel van insecten leven, in de winter overschakelen op plantaardig voedsel. Vaak gebruiken groepen Geelgorzen hierbij jaren achtereenvolgende locaties met een ruim aanbod aan onkruidzaden, graankorrels en plantedelen. Mogelijk heeft het verdwijnen van stoppervelden in de winter, doordat deze in het najaar worden omgeploegd (en eventueel ingezaaid met wintertrawe) de overleving van de soort negatief beïnvloed.

Waarom de Geelgors in Drenthe recent als winter- en broedvogel toeneemt is niet bekend. De toename in Zuidwest-Drenthe in de jaren zeventig betrof mogelijk het herstel van de populatie na sterfte door het grootschalig gebruik van persistente pesticiden in de landbouw in de jaren zestig en na enkele strenge winters. Dit verklaart echter niet de recente toename. Mogelijk houdt deze verband met de veel grotere populatie in Duitsland. Broedvogelinventarisaties in NW-Duitsland (Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen, Bremen, Hamburg en Schleswig-Holstein) in de jaren 1989-1998 laten na een dieptepunt in 1992 een toename zien, die wellicht heeft geleid tot een impuls van de populatie aan onze (noord)oostgrens (fig. 6).

December 1999

Op het moment van schrijven moet de december-telling nog beginnen. Als deze SOVON-nieuws bij u in de bus valt zijn veel tellers al weer op pad geweest. Hopelijk is de belangstelling net als in voorgaande jaren opnieuw groot en wie weet neemt het aantal routes nog verder toe. De inspanning van de grote groep van 350 PTT-ers levert ieder jaar weer een spannende en waardevolle hoeveelheid gegevens op. Heeft u interesse in of vragen over het project dan kunt u contact opnemen met ondergetekende op het SOVON-kantoor.

Arjan Boele

Figuur 6. Broedvogelindex van Geelgors in NW-Duitsland (deelstaten Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen, Bremen, Hamburg en Schleswig-Holstein). Weergegeven is de trend op grond van 159 punt-transect-tellingen (zie Flade & Schwartz in Die Vogelwelt 117: 235-248); (gegevens monitoringprogramma Deutscher Dachverband Avifaunisten, DDA).